

R E C E N Z I J O S

ISSN 1392–1681

PILIETIŠKUMO KONTEKSTAI: POLITIKOS IPILIE TINIMO PROBLEMATIKA*

Šiuolaikinis viešasis politinis gyvenimas kupinas nuolatinių keblumų. Atgimęs pilietiškumas yra virtęs viešojo gyvenimo iššūkiu. Gyvename laisvoje ir nepriklausomoje valstybėje, bet kur joje mūsų, kaip piliečių, vieta? Ar mes giname savo pilietines teises? Ar suvokiame savo teises ir laisves?

Klaipėdos universiteto Politologijos katedra išleido kolektyvinę monografiją, skirtą pilietinės visuomenės problematikai. Tai nėra pirmas, nei, matyt, paskutinis leidinys politologijos baruose, skirtas nūdienos pilietiškumo problemoms. Kuo yra išskirtinė ši knyga? Pilietiškumas Lietuvoje turi nors ir neilgą, bet kupiną įvairiausių iššūkių istoriją. Lietuva, tapdama nepriklausoma valstybė, prisiimdama demokratijos įsipareigojimus, kartu įsipareigojo plėtoti pilietišumą. Dėl įvairių priežasčių demokratijos procesai ne tik vėluoja, bet ir deramai neįsitvirtina. Kaip tik dėl to nepavyksta įpiliētinti ir pačios visuomenės. Neįsitvirtinęs ir nesusiformavęs pilietiškumas turi ir kitų regimų priežasčių. Lietuvos istorijoje nesama nei nuoseklios, nenutrūkstamos, ilgalaikės, nei modernios pilietiškumo patirties. Todėl istoriškai gręžiamasi ne į XX amžiaus politinę patirtį, bet į gerokai senesnius laikus. Dvidešimtas amžius iki pat nepriklausomybės atkū-

* Pilietinė visuomenė: politios įpiliētavimo projekcijos. Klaipėdos universitetas, 2006.

rimo nebuvo parankus pilietiškumui plėtotis, gyventa tiek smetoni-
nės, tiek sovietinės diktatūros sąlygomis. Tokių diktatūrų sąlygomis
geriausiu atveju galime kalbėti apie kokį nors fragmentišką ar net
rezistencinį pilietiškumą. Atkūrus nepriklausomybę, atgimė ir vieša-
sis politinis gyvenimas. Kaip tik viešasis gyvenimas ir turėtų teikti
pilietiškumo pavyzdžių. Bet pastarųjų dešimtmečių viešasis politinis
gyvenimas patiems piliečiams nerodė tinkamų to pavyzdžių. Pavie-
nės pilietinės akcijos ar vangūs stichiški protestai išryškino politikos
perkėlimo valdžios struktūroms tendencijas. Kišeninės ar fasadinės
partijos ir tokių partijų lyderiai skatino ir tebeskatina populizmą, sa-
vivale. Tarp piliečių tebegyvuoja svetimas pilietiškumui pasyvumas.
Tebeturime visuomenę, kuri nemoka ar nenori laisvai burtis ir ginti
savo teises, nenori būti politinė, aktyvi, dalyvaujanti. Pilietiškumu
nuolat dangstomasi, o tai rodo, kad mes iš esmės negyvename, o tik
kaip nors imituojame pačią demokratiją ir demokratinę gyvenseną.
Esama tik pilietiškumo deklaracijų, atsitiktinių ir pavienių pilietinio
nepaklusnumo išviešinimo pavyzdžių, bet dar nesama kasdienės,
nuosaikios pilietiškumo tradicijos.

Pati pilietiškumo problematika politologų pasisakymuose nuolat
keliami nuo pat nepriklausomybės atkūrimo. Bet tai siauras, herme-
tiškas, akademinis kalbėjimas, nepasiekiantis piliečio kasdienės są-
monės. Juk pati pilietiškumo problematika iš pirmo žvilgsnio atrodo
labai paprasta. Laisvi ir lygiateisiai piliečiai gali kurti laisvą ir lygia-
teisę visuomenę. Tie patys laisvi ir lygiateisiai piliečiai savo laisvu ir
įsipareigojančiu dalyvavimu paliko pilietinę visuomenę. Kodėl nenori-
ma tokios visuomenės? Nenorima, nes tebėra įkalintos laisvos ini-
ciatyvos ir pati laisva valia. Iniciatyvos atiduotos ir vis atiduodamos
valdžios institucijoms, suvokiant, kad politika yra skirta tik valdžiai,
valstybinėms institucijoms ar instancijoms. Kita priežastis, kad tebe-
gyvenama ir tebenorima gyventi archajinės hierarchinės visuomenės
pagrindu. Tokia tradicinė despotiška hierarchija numato klusnumą,
savumą ir baimingumą. Čia nereikia jokio viešo aktyvumo, viešo da-

lyvavimo, nes nuolat laukiama kokių nors oficialių nurodymų ar direktyvų. Todėl net naujos politinės organizacijos netampa veikliomis pilietinėmis jėgomis, nes nesugeba laikytis kasdienio pilietinio nuoseklumo principų. Lietuviškasis pilietiškumas perkeltas ir į mokyklinės programas, bet taip ir lieka vadovėlinis, nes pačioje visuomenėje nesama aktyvios pilietinės sąmonės tradicijos. Nežinoma, kaip burtis, nes nežinoma, dėl ko verta burtis ir plėtoti pilietiškumą. Naujoji monografija kaip tik ir bando atverti plačias ir painias lietuviškojo (ir ne tik jo) pilietiškumo projekcijas, parodyti, į kokius tinklus, kokias sąveikas yra įsiliejusi visuomenė, pretenduojanti į modernumą, demokratiją ir laisvę...

Monografija kolektyvinė, nes pilietiškumo svarstymus siekiama išplėsti į įvairias politinio gyvenimo sritis. Siekiama keliais skirtingais rakursais atverti lietuviškojo politinio gyvenimo aporijas, aptarti viešojo gyvenimo dviprasmybes ir galimybes. Pačiame leidinio pavadinime suformuluota užuomina – „politikos įpilietinimo projekcijos“. Monografija krypta ne į kokią nors deklaratyvumą ir kartu konstatuojamą pasyvumą, o priešingai – į patį projektyvumą. Pilietiškumo projekcijos – tai galimybės ir alternatyvos, pavojai ir išsigelbėjimai, tendencijos ir išskirtinimai. Įpilietinimas reiškia, kad pilietiškumas yra ilga ir nuosekli politinio gyvenimo raida. Raida numato skirtingus socialinius tapsmus ir skirtingus politinius virsmus. Piliečiais nieko negalima paversti, jie tokie gali tapti. Monografija šią mintį nuolat plėtoja, varijuoja visose dalyse.

Knyga susideda iš kelių dalių. Šios dalys rodo, kad patys pilietiškumo kontekstai, viena vertus, Lietuvai yra labai aktualūs ir gali būti viešai svarstomi. Kita vertus pati pilietiškumo samprata „aptaki“, metaforiška, virtusi „abstrakcija“ ir kol kas sunkiai įgyvendinama dėl daugybės įvairių priežasčių.

Didaktinė ir probleminė literatūra visada esmingai skiriasi savo problematika. Aiškiai suvokta ir suformuluota knygos problematika rodo, kad knyga aktuali ir atvira savo svarstymais. Jau iš įvado

aiškėja pilietinio ugdymo aktualumas. Jį drįstume apibūdinti keliais parametrais:

- 1) Pilietiškumo ir demokratiškumo santykis rodo, kad šios dvi sritys viena kitą papildo. Nei dirbtinio pilietiškumo, nei „dovanojamos“ demokratijos būti negali. Bet mes tokias apraiškas regime Lietuvoje ir kitose pereinamojo tipo visuomenėse.
- 2) Pilietiškumas socialinio ugdymo baruose rodo sociumo brandumo laipsnį. Išsilavinusių, besimokančių žmonių lyg ir daugėja, bet ar didėja politinis sąmoningumas? Ar tai nėra pilietinio sąmoningumo dalis?
- 3) Pilietiškumo ir laisvės sampratos yra susipynusios ir todėl dažnai ambivalentiškos. Išlaisvintos iniciatyvos veda į pilietinį brandumą ir sąmoningumą. Dirbtinėmis priemonėmis sąmoningumo negalima sukurti. Kodėl mes, kaip visuomenė, nenorime (ar negebame) būti sąmoningi?

Knygos semantinio turinio sklaida nurodo skirtingas analitines pilietiškumo versijas. Pirmą dalis – *Pilietinės visuomenės analitinė dimensija*. Nesant ilgalaikės ir savos pilietinio mąstymo tradicijos, gręžiamasi į klasikinę politinę mintį ieškant atsako ten. Savos pilietinės tradicijos nebuvimas yra susijęs su savos pilietinės kalbos nebuvimu. Daugelį dalykų pilietiškumo srityje tegalime nusakyti klasikine politine kalba ir klasikine svarstymų strategija. Tą patį galime pasakyti ir apie demokratinę tradiciją. Demokratiška ir nedemokratiška visuomenė – tai skirtingi politiniai diskursai. Kaip tik todėl ir tiesiamas poliloginis tiltas tarp klasikinio demokratinio diskurso ir šiuolaikinių bandymų svarstyti pilietiškumą demokratijos ribose. Nesant raiškos pilietinės kalbos, lieka neaiškus pats pilietiškumo diskursas. Todėl kyla poreikis rekonstruoti pačią bazinę sąvoką ir kartu atsakyti, kas yra pilietinė visuomenė. Pilietinės kalbos užuomazgos gimdo painių, bet kartų ir kūrybišką metaforų tinklą. Šiuolaikiniai pilietiškumo svarstymai kupini produktyvių, provokatyvių politinių metaforų.

Netikslūs ir aptakūs apibūdinimai rodo besikuriančią „gyvą politinę kalbą“.

Antra dalis – *Pilietinė visuomenė ir globalizacija*. Šiuolaikinio globalaus pasaulio iššūkių kontekste lietuviškasis pilietiškumas nebeatrodo „savitas“ ar „išskirtinis“ reiškinys. Globalios pilietinės visuomenės tapsmas susijęs su daugybe ne tik nacionalinių, tautinių, bet ir tarptautinių įtakų. Šios įtakos kaip politinės pamokos ateina daugeliu informacinių kanalų. Tiek Lietuva savo užsienio politika, tiek kitos šalys Lietuvai daro diplomatinę įtaką. Šalys savo pilietiškumo patirtimi moko kitas šalis. Kita vertus, reikia mokėti kritiškai, o ne mechaniškai perimti tokią patirtį. Lietuvoje veikia įvairių tarptautinių organizacijų, kartu daug Lietuvos piliečių dirba tarptautinėse organizacijose, kurių veikla susijusi su pilietiškumo puoselėjimu ir plėtojimu. Vadinasi, pilietiškumo mainai yra tie patys globalaus pasaulio mainai – toks būtų šio skyriaus *motto*.

Trečia dalis – *Pilietinės visuomenės idėjos raida Lietuvoje*. Norint išanalizuoti pačią pilietiškumo sampratą, pirmiausia būtina ją inventorinti. Šios dalies autoriai kaip tik ir bando suklasifikuoti, suskirstyti, susisteminti įvairius pilietiškumo svarstymus „savoje padangėje“. Tokių svarstymų, kai kada gilių ir išsamių, kai kada seklių ir paviršutiniškų, Lietuvos politinio gyvenimo padangėje būta gana nemažai. Ne visi jie kritiškai aptarti, deramai panaudoti ar pasitelkti svarstant patį pilietiškumą. Nors ir turėdamas kuklią kelių dešimtmečių istoriją, pilietiškumas vis dėlto evoliucionavo, nes evoliucionavo pati visuomenė. Pačioje Lietuvos visuomenėje gimė ne viena pilietinė įžvalga, o tai kalba apie politinio sąmoningumo apraiškas, politinės sąmonės brendimą. Esama tam tikro atotrūkio tarp politinės pilietinės visuomenės teorijų ir empirijos. Todėl bandoma parodyti šių atotrūkių priežastis.

Ketvirta knygos dalis – *Pilietinės visuomenės „sektorinės“ problemos Lietuvoje*. Pilietinės visuomenės apraiškos ne visada deramai įvertinamos dėl jos lokalinio pobūdžio, sektorinės veiklos (plg. „Tre-

čias sektorius“). Viešumoje vis garsiau šnekama apie nevyriausybinės organizacijas. Savo įtakomis, pajėgomis šios organizacijos, kaip tam tikros sąjungos ar draugijos, tam tikruose baruose gali nuveikti daug daugiau nei oficialios organizacijos. Blogybė ta, kad dažnai šios organizacijos virsta koku nors priedu prie oficialių organizacijų ar valdžios struktūrų. Štai tuomet jų veikla netenka savarankiškumo ir iniciatyvumo. Politinių partijų veikla pilietiškumo kontekste kupina grimasų. Jau net yra buvę partijų, pasisavinusių pilietiškumo pavadinimą. Kitos šiame kontekste kylančios partijų problemos rodo demokratijos eroziją, partinį monopolizmą ir t. t. Maišto ar protesto visuomenė, nepatenkintųjų dauguma – tai dar besiformuojančios politinės socialinės jėgos ir galios. Savaime suprantama, kad politinis piliečių aktyvumas susijęs su politiniu dalyvavimu. Blogybė ta, kad piliečiai gali ir geba tik balsuoti ar kitaip oficialiai dalyvauti. Pasigendama aktyvaus dalyvavimo – kasdienio pilietinio aktyvumo. Šį kontekstą papildoma ir piliečių nenoras kovoti viešajame sektoriuje už savo teises. Pavienių atvejų buvimas yra tik išimtys, o ne norma. Vienas iš svarbesnių pilietinės veiklos sektorių – valstybės ir visuomenės santykių koregavimas. Tiek valstybė savo oficialiomis galiomis geba „užguiti“ visuomenę, tiek visuomenė dėl pasyvumo gali suteikti didesnius įgaliojimus valdžios struktūroms. Todėl pačiai visuomenei būtina inicijuoti pilietinį budrumą. Skurdas kaip šiuolaikinio gyvenimo iššūkis rodo tiek socialinės politikos neefektyvumą, tiek piliečių negebėjimą kovoti už savo interesus. Turime „skurdo kultūrą“, „politinį skurdo teatrą“ ir net skurdo išviešinimo tradicijas žiniasklaidoje, bet vis neturime sambūvių, organizacijų, pilietiškai kovojančių su skurdu. Išvardytos sektorinės problemos rodo mūsų visuomenės komunikacinį stygių. Nesant savaimingai susiklosčiusių adekvačių komunikacinių struktūrų, atsiranda nesusišnekėjimas, nemokėjimas tinkamai išreikšti save, vedantis prie stichinio aklo maišto, riaušių ir kt.

Knyga reziumuojama įvardijamais *Politikos įpilietinimo iššūkiais*. Būtina nuolat analizuoti ir peržiūrėti esamą pilietiškumo būklę.

Būtina pilietiškumo kontekstą plėtoti tiek valstybės, tiek tarptautiniu lygmeniu. Būtina ugdyti pilietinę politinę sąmonę. Pilietiškumą būtina plėtoti įvairiuose viešojo gyvenimo sektoriuose. Šiems programiniams orientyrams ir gairėms solidžiai ir turiningai atstovaujama įvairiuose aptariamose monografijos skyriuose įvairiais analitiniais pjūviais.

Apibūdinus monografijos struktūrą tikslinga suminėti ir tai, ko pasigendame, ar ko, mūsų nuomone, stokoja šis veikalas. Trūkumų įvardijimas yra sudedamoji recenzijos dalis. Todėl bandykime atverti tam tikrus knygos neatitikimus. Knyga pasižymi aiškia struktūra, bet ne visi jos skyriai proporcingi. Galbūt kai kas struktūruojant šį leidinį liko neįgyvendinta. Kai kas iš politinio ugdymo srities palikta nuosalyje. Juk kasdienės sąmonės lygmeniu vis tebesvarstoma, kas pirmesnis – valstybė ar pilietis. Į šiuos klausimus knyga aiškaus atsakymo nepateikia. Tik epizodiškai paliestos ir politinio pilietinio švietimo perspektyvos. Anapus šios knygos konteksto lieka daugybė kitų temų ar potemių: pilietinė miestų ir miestelių mažųjų bendruomenių patirtis, platesnė protesto bendruomenių analizė, pilietinės nepaklusnumo akcijos ir t. t. Tačiau įvardyti trūkumai nėra esminiai, jie tik nurodo monografijos ribas ir nužymi perspektyvias potencijas bei „neatrastas galias“.

Recenzuojama knyga perspektyvi keliomis prasmėmis. Jos autoriai nebando pilietiškumo kam nors priskirti, antraip tai virstų tiesioginiu pamokslavimu ar politine prievartine didaktika. Ši knyga ne tik apie politinę Lietuvos dabartį, bet ir apie politinę ateitį. Kas yra ta politinė ateitis? Lietuvos ateitis traktuojama kaip pilietinės visuomenės susidarymo neišvengiamumas. Mūsų visuomenės laukia iššūkis arba tapti demokratine valstybe, arba „valstybe kliente“.

Sunkiai Lietuvoje įsitvirtinantis pilietiškumas yra vertas daugybės tolesnių nuodugnesnių svarstymų. Kai kurios aktualiausios temos iš šių nūdienos svarstymų kaip tik ir pateko į aptariamąsias knygos autorių akiratį. Kai kurios temos sąmoningai liko nuosalyje. Pernelyg gausus problemų kėlimas gali virsti tezinio kalbėjimu. Svarbiausia,

kad šios knygos autoriai bando svarstyti ir argumentuoti, o ne tik kažką įvardyti.

Elementariai kalbant, pilietiškumas yra visų mūsų bendras interesas. Atkūrus Nepriklausomybę, tas bendras interesas nutrūko ar pasislėpė po lėkštais kasdieniais rūpesčiais. Bendras interesas, apripiantis visus ar bent daugumą bendruomenės narių, retai iškyla į praktinės politikos „paviršių“. T. y. viešąjį interesą slopina tiek bendrieji ir kompleksiniai, tiek specifiniai ir konjunktūriniai veiksniai. Pilietiškumas yra kompleksinė istorinė, politinė, moralinė, socialinė ir pedagoginė problema. Pilietinės savo istorijos negalime perkurti, ją reikia perprasti ar tinkamai perskaityti. Pilietinės moralinės negandos yra tradicinis paveldas, kurį reikia kritiškai permąstyti. Sociumas nėra koks nors visiems laikams duotas darinys, jį galima keisti rodant tinkamus pavyzdžius. Sociumo užduotis yra šiuos pavyzdžius tinkamai išviešinti. Pedagoginės pilietinio politinio ugdymo problemos gali būti traktuojamos kaip laisvo asmens, mokančio suprasti ir civilizuotais būdais ginti savo teises, ugdymas.

Knygos viršelyje regime jos problematiką. Kas tie jauni žmonės anapus geležinių pinučių tvoros? Ar jie už atveriamų vartų, ar už neįveikiamos užtvartos, per kurią perlipti be galo sunku? Jie šypsosi, bet ką sako šios šypsenos, ar jos natūralios, ar dirbtinės, fasadinės?

Apibendrinant galima pagrįstai pritarti knygos autorių pateiktam adresatų sąrašui. Knyga rekomenduotina tiek akademinėi politinei bendruomenei, kuriančiai lietuviškąjį pilietiškumo variantą, tiek pedagoginei bendruomenei, ugdančiai pilietiškumą. Tai galėtų būti parankus leidinys ne tik politologams ar sociologams, bet ir visų lygmenų pedagogams, dirbantiems pilietinio ugdymo baruose.

JURGIS DIELIAUTAS